

СЛИКА ЕГИПАТСКЕ ЖЕНЕ У
РОМАНИМА ТАХЕ ХУСЕИНА

Апстракт: У раду се анализирају романи Тахе Хусеина који говоре о животу у Египту с краја 19. и почетка 20. века. У овим делима, која припадају ангажованој књижевности арапског културног препорода, описује се психологија људи египатске провинције. У фокусу истраживања су женски ликови, њихов менталитет и положај у друштву. Женски ликови су носиоци одређених феминистичких ставова, чиме аутор осуђује однос конзервативног египатског друштва према женама и истиче значај образовања у њиховој даљој еманципацији. Ова страна Хусеиновог стваралаштва до сада није довољно осветљена у нашој оријенталистици.

Кључне речи: Таха Хусеин, арапски роман, арапски културни препород, феминизам

1. Увод

Иако се име Тахе Хусеина (Ṭāhā Ḥusayn, 1889–1973) на први поглед не доводи у везу с феминизмом, романсијерско дело овог египатског писца, који је заслужено носио епитет „доајена арапске књижевности“, прожето је критиком положаја жена у египатском друштву његовог доба и позивом на њихову еманципацију. Због важне улоге коју Хусеин у својој прози даје египатској жени, мајци и супрузи, описујући до танчина њихове најдубље мисли и емоције, поједина дела његовог опуса можемо посматрати као део ангажоване књижевности феминистичке провенијенције.

Књижевно стваралаштво Тахе Хусеина не може се потпуно разумети без увида у шири контекст у коме је настајало. Рођен у време британског колонијализма, Хусеин је живео и стварао у доба тешке социјалне кризе у Египту, кад је арапски културни препород – *нахда* (al-nahḍa) – био у пуном јеку. Књижевност *нахде*, периода буђења арапске нације под утицајем западне културе, карактерише преиспитивање традиционалног и усвајање модерног и у форми и у садржини. Главне преокупације писаца овог доба су модернизација, контакт Истока и Запада, осуда традиционализма и заосталости конзервативног арапског друштва, и сличне теме које се препознају и у стваралаштву Тахе Хусеина, „непоколебљивог борца за ново“ (Tanasković 2012: 45). Како је у литератури истакнуто, у Хусеиновим романима наглашена је „нота документарности“ (Đuraković 1998: 11)

јер даје потресна сведочанства о друштвеним збивањима, социјалном стању и судбини Египћана на размеђи две епохе – старе (која нестаје) и нове (која најављује бунт и промене) (Диздаревић 1978: 1945). Положај жена је само једна од тема којима се Хусеин бавио у свом књижевноуметничком опусу, а која је била нераскидиво уткана у египатски социокултурни миље тог доба.

Развој Хусеинових феминистичких идеја неретко се повезује с утицајем Касима Емина (Qāsim Amīn, 1863–1908), борца за права жена и аутора књиге *Ослобођење жене* (*Tahrīr al-mar'a*, 1899), чије су идеје о женској еманципацији допринеле постављању темеља модерног арапског романа. Поред тога, феминистичке идеје „нашег јунака“¹ могу се повезати и с тиме што је био ожењен образованом и еманципованом женом, Францускињом Сузан Бресо (Suzanne Brisseau, 1895–1989), с којом је имао двоје деце. Вредно је помена и то да је његова кћерка била једна од првих високообразованих жена у Египту.

2. Живот и рад Тахе Хусеина

Рано детињство Тахе Хусеина обележила је упала очију, а због неадекватног лечења, врло брзо је потпуно ослепео. Одрастао је у једном селу Горњег Египта, у скромној породици с тринаесторо деце. Родитељи су га врло рано дали у *мектеб*,² да учи Куран и постане *хафиз*.³ У тринаестој години одлази у Каиро, на Универзитет Азхар, где започиње студије теологије и језика. Разочаравши се у традиционално образовање и методе наставе какве је примењивала већина азхарских професора, 1908. уписао се на секуларни Египатски универзитет, који је тада тек отпочео с радом.⁴ Током студија Хусеин је био близак кругу Ахмеда Лутфија ел Сејида (ʿAḥmad Luṭfī al-Sayyid, 1872–1963), жестоког поборника модернизма, једног од оснивача Египатског универзитета и тадашњег уредника часописа *Ел Царига* (*al-Garīda*), који је постао Хусеинов духовни учитељ. Заговарајући модернистичке идеје, које је објављивао на страницама датог часописа, Хусеин је често наилазио на супротстављање конзервативних кругова египатског друштва, што је повећало његову популарност у либералним круговима и учинило га идолом млађих генерација (Paxton 1932: VI; Krstić 1967: 5; Allen 2000, 234; al-Samra 2004: 17).

1 Ар. *ṣāhibunā* – израз којим Хусеин назива себе у аутобиографији, писаној у трећем лицу.

2 Ар. *maktab* – верска школа.

3 Ар. *ḥāfiz* – онај који зна Куран напамет.

4 Овај период живота Таха Хусеин подробно описује у прва два поглавља аутобиографије *Дани*.

Хусеин је школовање наставио у Француској, где је отпутовао почетком 1915, прво у Монпеље, а потом у Париз, на Сорбону. У Египат се вратио 1919. жељан да знања стечена у Француској примени на арапско књижевно наслеђе (Ѓућа 1974: 15; Brugman 1984: 362; Allen 2000: 234). Наредне деценије његовог живота биле су прожете жестоким споровима, како у интелектуалном и књижевном животу, тако и политичком и друштвеном (Dizdarević 1979: 198–199). У неколико наврата он је професор и декан факултета, два пута министар просвете, али било је и дужих временских периода кад је остајао без посла и кад га је прогањао краљевски двор (Ѓућа 1974: 15–16; Dizdarević 1978: 1945; Dizdarević 1979: 199, Brugman 1984: 362; Badawi 1997: 19). Кад је, 1950. године, постао министар просвете, прогласио је основно и средње образовање бесплатним (Dizdarević 1979: 199). Данас милиони Египћана дугују своје образовање Тахи Хусеину, који је инсистирао на томе да је образовање „као ваздух и вода“ и да свако људско биће има право на њега (Ѓућа 1974: 16; Њилми 1977: 28).

Био је носилац неколико почасних доктората, двоструки кандидат за Нобелову награду и добитник награде УН за људска права (Kaleši 1970: 374; Њилми 1977: 31; Duraković 1998: 9; Tanasković 2012: 17). Иза себе је оставио око седамдесет библиографских јединица, међу којима преовлађују књижевноисторијске и књижевнокритичке студије, као и неколико књижевноуметничких дела (Journal of Arabic Literature 1975).

Премда је Хусеин ауторитет стекао захваљујући својим делима из области књижевне критике и историје, као и публицистичким радовима, више него књижевним делима, Дураковић запажа да је читав његов рад деловао комплементарно и у истом правцу – отварању нове епохе у историји арапске књижевности. За ову епоху карактеристична је романескна форма какве није било у класичној арапској књижевности и која је од времена Тахе Хусеина и његових савременика до садашњег тренутка „превалила огроман пут“ (Duraković 1998: 10).

3. Аутобиографија Дани

Иако Хусеиново најпознатије дело, аутобиографија *Дани* (*al-ʿAyyām*)⁵, не спада у романе, а ни сам Хусеин га није тако доживља-

5 Књига се састоји из три дела, објављивана у различитим периодима. Први део, у коме су описани догађаји из Хусеиновог раног детињства, објављиван је у серијској публикацији *Ел Хилал* (*al-Hilāl*) од 1926. до 1927. да би 1929. био објављен у форми књиге (Starkey 2006: 103, 113). Занимљиво је то да је аутобиографија, као књижевна врста, до тада била непозната арапској књижевности. Други део, посвећен боравку у Каиру током студија на Азхару, објављен је 1939. године, док је трећи део – првобитно објављиван у наставцима у часопису *Последњи час* (*ʿĀhir sāʿa*), а потом издат као засебно дело под насловом *Усјомене* (*Mudakkirāt*, 1967) – посвећен Хусеиновим успоменама из периода студирања на Египатском универзитету и боравка у Француској (Journal of Arabic Literature 1975: 141–142; Ḥusayn, *al-ʿAyyām*, 2014; d'Афлито 2012: 207)

вао (Dizdarević 1979: 205), не можемо а да се не осврнемо на њега, будући да се оно сматра „најбољим Хусеиновим прозним остварењем и једним од најбољих прозних дела свих времена у арапској књижевности уопште“ (Ђорђевић 2010: 86). У *Данима* је женама дато мало простора – тек на неколико места наилазимо на податке о њиховом положају у египатском селу тог доба (углавном су биле оптерећене обавезама око многобројне деце, у чијој су се нези ослањале искључиво на надрилекарство). Деца су им често умирала, па Хусеин на више места у *Данима* говори о женама као тужним бићима, која певају тужбалице, роне сузе, спомињу своје жалости и мртве.

Дани нас подсећају и на праксу утемељену у исламу, да се жене показују само у кругу најуже породице. Кад би хоџа, који је младог Таху подучавао Курану, долазио у њихову кућу, увек би на улазу изговарао формулу „О, ти што заклањаш“, дајући тако знак женама да се склоне или покрију лице (Husein 1979: 20; H̄usayn, *al-ʿAuḡāt*, 2014: 30). Положај жена био је утолико неповољнији, што су њихови мужевии могли да се разведу од њих троструким изговарањем формуле: „Нека моја жена буде пуштена три пута“, која развод чини коначним (Husein 1979: 32; H̄usayn, *al-ʿAuḡāt*, 2014: 45). Ова пракса је заснована на верском праву, предмету који је Таха Хусеин слушао на Азхару и који је замрзео из дна душе (Husein 1979: 71; H̄usayn, *al-ʿAuḡāt*, 2014: 94).⁶

Хусеинови *Дани* сведоче и о томе да тадашње жене нису имале „право гласа“ приликом склапања брака, па није била реткост да се млада девојка уда за старца. У *Данима* се спомиње девојчица од шеснаест година која се удала за човека преко четрдесет. Немајући заједничких тема са својим супругом, ова девојчица је у Тахи Хусеину, који је тада био дечак, нашла друга за игру и разговор (Husein 1979: 59; H̄usayn, *al-ʿAuḡāt*, 2014: 79).

4. Романи

У свом романескном опусу Хусеин је за инспирацију узимао реалне догађаје, које је преобликовао и прерађивао, дајући им специфично виђење. Због тога Диздаревић сврстава романе Тахе Хусеина у такозвану хибридно форму, што проистиче из његове побуде да да свој коментар и своје тумачење стварности (1979: 203).

4.1. Књижевник

Хусеинов роман *Књижевник* (*ʿAdīb*, 1935) поједини аутори сматрају наставком његове аутобиографије (Starkey 2006: 104). Хусеину

⁶ Ово дело је први арапски роман који се у преводу Нијаза Диздаревића појавио на српскохрватском језику, иако га сам аутор није доживљавао као роман (Ђорђевић 2010: 86).

је као подстицај за ово књижевно остварење послужило познанство с једним младићем који је прво студирао у Каиру, а потом и у Паризу. Живот овог Хусеиновог пријатеља је у фокусу романа. Оквир дела чини приповедање младог египатског студента, лика заснованог на самом Тахи Хусеину. Делови романа дати су у форми преписке коју два пријатеља размењују.

Тема дела је сукоб традиционалног и модерног – што је једна од главних преокупација модерне арапске књижевности (Gharaibeh Simonović 2013: 411, 422) – уз осуду Тахе Хусеина читаве генерације египатских интелектуалаца, која је, жељно усвајајући све што долази са Запада, пошла моралном странпутицом (Sachia 1956: 193). И у овом роману, који само делимично обухвата живот у Египту, мушкарци су главни јунаци, док се египатске жене спомињу узгред, при чему су често приказане у подређеном положају и као запостављене.

Главни лик у роману је физички непривлачан младић, заљубљеник у књижевност, који добија дуго ишчекивану стипендију за студије у Паризу. Пошто је правило Универзитета да само нежењени студенти могу да путују, он одлучује да напусти супругу Хамиду, уз образложење да јој не може гарантовати верност током боравка у Европи. Одлуку је правдао тиме што је Хамида проста и неписмена провинцијалка, која не може да разуме његове комплексне мотиве (Sachia 1956: 240). У Паризу главни јунак доживљава велики културни шок – у покушају да у себи помири две различите културе, он пролази кроз кризу идентитета и окреће се раскалашном животу. У овом роману египатска жена је симбол традиционалног и руралног Египта, који главни јунак жели да напусти, док су западне жене симбол лепоте, авантуре, страсти и уживања (Paniconi 2017: 33, 35).

На једном месту у роману спомиње се и тема уговореног брака. Наиме, главни јунак је првобитно требало да се ожени рођаком Фохимом. Њихов брак био је уговорен још у детињству, као што је уобичајено у сеоској средини из које потичу. Будући да је био непривлачан, кад је дошло време да се венчају девојка је одбила да се уда за њега и тиме поступила „онако како није уобичајено за девојке из сеоских породица“ – свађала се с мајком, супротстављала оцу и тврдила да ће радије изабрати смрт него тако ружног мужа (Ḥusayn, *ʿAdīb*, 2014: 73).

4.2. Зов керевана

*Зов керевана*⁷ (*Duʿāʾ al-karawān*, 1934) први је Хусеинов роман у коме се женски ликови јављају изван дотадашњих оквира. Сматра се да је дело настало под утицајем идеја Касима Емина, публицисте

⁷ Кереван – египатска птица специфичног цвркута. Таха Хусеин је овај роман посветио египатском писцу Абасу Махмуду ал-Акаду (*ʿAbbās Maḥmūd al-ʿAqqād*, 1889–1964), који је и сам писао поезију посвећену керевану.

и познатог египатског борца за ослобођење жена јер указује на значај образовања у њиховој еманципацији. По имагинацији и начину приказивања емоција цео роман је поетски (Cachia 1956: 194). Написан је карактеристичним стилем – мешавином класичног и модерног арапског књижевног језика, чиме се осликава период великих друштвених промена у Египту тог доба.

Принуђена да из бедуинског села пређе у град с мајком и сестром, главна јунакиња Емна запошљава се у кући сеоског начелника, као дружбеница његове кћери, Хатице. С Хатицом похађа часове, на којима се и сама образује. Временом се разлика између Емне и Хатице смањивала, док се разлика између Емне и њене мајке и сестре све више повећавала. Главна јунакиња усваја градски говор уместо бедуинског, и постепено се уздиже изнад свог сталеза. Међутим, Емнино образовање нагло се прекида након што је њену сестру Ханади завео млади инжењер код ког је радила, због чега се враћају у село. Непосредно пре уласка у село, Ханади убија њен ујак, сматрајући да је окаљала образ породице и наређује њеној мајци и сестри да тај догађај никад ником не спомињу. Губитак сестре је толико болео Емну, да је била решена да се освети младићу који ју је завео и одвео у смрт. Одлучила је да побегне у град и врати се у породицу код које је радила, да би касније, издевши једно лукавство, прешла да ради код младог инжењера. Чекајући дан освете, код Емне се постепено јавља и љубав према овом младићу, којој покушава да се одупре замишљајући трагичну смрт своје сестре, али не успева. Роман има оптимистичан крај, у коме се може наслутити да Емна, напослетку, опрашта инжењеру (Cachia 1956: 194–195).⁸

У роману *Зов керевана* Хусеин се супротставља традицији у којој женски грех мора бити опран крвљу да би се част породице сачувала – традицији друштва које Емниног ујака не сматра злочинцем него човеком који је извршио своју обавезу и одбранио породичну част (Cachia 1956: 194; al-Sa'dāwī 2017: 97). Анализирајући овај роман, позната египатска феминисткиња Навал ел Садави запажа да је и мајка саучесница у Ханадином убиству, иако ју је Хусеин представио као жену која је била беспомоћна да одбрани своју кћер (2017: 97). Инсистирајући на томе да се све три врате у село и препусте заштити ујака, мајка констатује: „Жена не може безбедно да живи нити да среди свој живот ако је не штите било отац, било брат или муж“ (Husein 2001: 37; Husayn 1978: 33). Емнина мајка и сестра су типичне представнице просечних египатских жена из руралне средине тог

8 Да је овај роман написан у некој каснијој фази развоја арапске књижевности, можда његов крај не би био овако бајковит и нерeалан. Таха Хусеин, као и многи тадашњи писци, сматрао је да роман мора да има дидактичку улогу, да носи снажну животну и моралну поуку, стављајући у други план заплет, расплет и карактеризацију ликова (Ђорђевић 2010: 86, према Sakut 1971: 31–36). По роману *Зов керевана* снимљен је истоимени филм 1959, али с трагичним крајем, у коме стриц убија инжењера, а потом га хапсе.

доба, у којој „рошава жена треба да се покрије, удата да се чува, а част треба бранити“ (Husein 2001: 37; Huseyn 1978: 33),⁹ при чему се под појмом „части“ мисли, пре свега, на предбрачну невиност.

На примеру главне јунакиње, роман указује на значај образовања жена. Обревши се у градској средини, Емна је видела како људи тамо живе (потпуно различито од бедуина), те схватила улогу образовања у побољшању квалитета живота не само материјалног и спољашњег него и оног унутрашњег, емотивног. Стремећи ка том циљу, усвајајући мало-помало од тог образовања, Емна излази из клишеа типичне девојке бедуинке која се пасивно мири са својом судбином, и преузима контролу над сопственим животом.

Не успевајући да разуме правила и обичаје конзервативне средине из које је потекла, Емна се пита: „Каква је то страшна снага која влада душама и потпуно брише сваку индивидуалност и вољу, снага коју називамо стидом и чувањем обичаја и сличних неприкосновених ствари!“ (Husein 2001: 60–61, Huseyn 1978: 56). Но ни сама Емна није довољно освешћена и еманципована у том патријархалном друштву јер јој није пало на памет да се освети ујаку, који јој је убио сестру (al-Sa'dāwī 2017: 97). Навал ел Садави сматра да је Таха Хусеин овде подлегао утицају традиционалног друштва јер, иако саосећа са женама, он то чини тако што жену ставља у инфериорну улогу, док о њеној судбини одлучује моћан и супериоран мушкарац (2017: 98).

4.3. *Сџабло беге*

Роман *Сџабло беге* (*Šağara al-bu's*, 1944) инспирисан је стварним догађајима, који су се одигравали у многим породицама египатске провинције с краја 19. и почетка 20. века. Патријархална арапска породица тог доба чврсто се држала своје традиције, док се утицај западне културе тек назирао и наговештавао промене у друштву. Проводећи детињство у руралној средини египатске провинције, Хусеин је могао и лично да се увери у реалије живота породице тог доба, које у роману описује. Положај жена само је једна од тема овог комплексног романа, који је Кашија назвао „египатском *Сачиом о Форсајџима*“ (Sachia 1956: 194) и који је Хусеин наводно писао између читања једне збирке изрека пророка Мухамеда и дела Карла Маркса (Dizdarević 1979: 203).

Роман прати живот три поколења једне породице, од којих се треће поклапа с генерацијом Тахе Хусеина (Milson 1967: 77).¹⁰ Прву

⁹ Дословно: „Жена је срамота коју треба покрити, светиња коју треба поштовати и част коју треба бранити.“

¹⁰ Породична сага овог формата до тада није била позната арапској књижевности. Многи је поред с чувеном *Трилоџијом* (al-Tulāṭīyya, 1956–57) Нагиба Махфуза (Naḡīb Maḥfūz, 1911–2006), која је настала деценију касније и која, такође, прати живот више

генерацију представљају два пријатеља трговца, Али и Абдерахман, који уговарају брак између њихове деце – Халида и Нафисе. Идеја за овај брак потекла је од суфијског шејха, чији је Али био присталица. Као и обично, младенци се нису познавали пре склапања брака, нити су имали права на избор (што нарочито важи за жене). Чувши од Абдерахмана да му је будућа снаха изразито ружна и да би Халид требало то да зна, Али констатује: „Зар није шејх тако заповедио?! [...] Који од нас двојице може да прекрши вољу шејха?!“ (Њусаун, *Šağara al-bu's*, 2014: 17).¹¹ Међутим, кад је Халидова мајка први пут видела како Нафиса изгледа, непријатно се изненадила, те оптужила свог мужа да ће засадити „стабло беде“ у породици ако буде инсистирао на том браку (Њусаун, *Šağara al-bu's*, 2014: 20). Овде Таха Хусеин жену представља као мудру особу која је у стању да предвиди да ће стабло беде у њиховој породици заиста дати „труле плодове“, који ће се преносити с генерације на генерацију (Vannier 1974: 161–162). Дубоко разочарана, мајка умире неколико дана после Халидовог венчања. Након смрти супруге, Али се више пута женио и разводио, у чему је имао безрезервну подршку шејха. Своје раскалашно понашање је правдао говорећи „да је Бог дозволио муслиманима да се жене с онолико жена колико желе, две, три или четири и да је он решен да потпуно искористи то своје право“ (Њусаун, *Šağara al-bu's*, 2014: 26). У то време није било необично да мушкарци узму знатно млађу жену – у роману се помиње да је Али хтео да се ожени једном девојком која је имала мање од двадесет година, док је он имао око шездесет.

Однос Халида и Нафисе на почетку је представљен као складан. Халид ју је волео, јер му је била жена. Није сумњао у шејхову одлуку. Међутим, временом је постајао све више свестан њеног непривлачног изгледа и почео лоше да се опходи према њој. Нафиса је због тога стално била анксиозна и забринута, што је додатно подстицало Халидову одбојност. Стрепећи да Халид не узме другу жену, Нафиса је душевно оболела (симптоми њеног лудила прерастају у манију самоубиства) због чега се с децом враћа у кућу свог оца. По савету шејха, Халид се од ње развео и оженио другом женом, Моном, с којом је имао много деце.

Нафиси је била привржена и с њом се снажно саосећала Зубејда, жена Халидовог рођака Селима. Зубејда је имала сличну судбину – њено ривалство с другом Селимовом женом свима им је загорчавало живот. Зубејдин став о мушкарцима говори о болној стварности тадашњег конзервативног египатског друштва:

генерација (Moosa 1997: 302). Сам Махфуз је рекао да се угледао на метод Тахе Хусеина док је писао ово дело (Milson 1967: 72).

¹¹ Кроз цео роман одлуке шејха имају велики утицај на понашање мушких чланова породице, који нимало не сумњају у религијске ауторитете и у њима траже одговоре на сва важна животна питања.

Када својим женама задајете неку тешку патњу или их кажњавате, то је зато да бисте их васпитали. Користите покорност жена да их дисциплинујете и тако постајете ближи Богу. А када ваше жене осећају бол и јад, када им претите разводом као оштром сабљом изнад главе, када им раните срца стрелом сазнања да ћете узети другу жену коју ћете довести у кућу и тако им загорчати живот и натерати их да окусе сав бол љубоморе и зависти, када их гурнете у понор издаје, обмане и лицемерја, ви ту нисте ништа згрешили. Ви само уживате у ономе што вам је Бог дозволио и на шта вам је дао право. А ако жени то смета, ако јој се не свиђа, ако се против тога побуни, онда је она незахвална за све благостање и све лепо што има, онда је она грешна пред Богом (Husayn, *Šağara al-bu's*, 2014: 82).

Касније је несрећна Нафиса с кћеркама прешла да живи у Халидовој кући. Мона се у почетку према њима добро опходила, али се временом то променило. Нафисина тужна судбина пренела се и на њене кћерке. Самиха се удала у петнаестој години за старог удовца, с којим је била врло несрећна. Ђулнар, која је наследила мајчину непривлачну спољашњост, није се удавала. Њен вереник од детињства, Зубејдин син, није желео да је узме за жену. Уместо ње, узео је Монину кћерку, а Ђулнар је морала да живи с њима под истим кровом. Лишена образовања, иметка и могућности укључивања у породичне послове, она није имала другог избора него да своју судбину препусти одлукама мушкараца. Преминула је у кући свог оца, у чијој је великој породици била третирана као слушкиња.

Иако у роману има много мушких и женских ликова, акценат је на патњи жена и њиховој несрећној судбини, која се преноси с генерације на генерацију. Женски ликови у овом роману су типичне припаднице египатског патријархалног друштва, у коме животима жена управљају мушки чланови њихових породица. Ове жене су свесне свог неправедног положаја. Оне осећају тескобу, буне се и пате, али ипак је њихова улога прилично пасивна. За разлику од Емне из *Зова керевана*, која се бурно супротставља традицији и конзервативизму, јунакиње романа *Сџабло деде* своју судбину стављају у Божје руке.

Овај роман представља осуду уговорених бракова и полигамије, који су имали утемељење у религијским ауторитетима тог доба. Дајући питорескни опис тадашњег конзервативног слоја, Хусеин овде индиректно позива на реформу друштва и образовања, у којима види корен женског проблема.

4.4. *Шејхова ѓросигда*

Најстарији Хусеинов роман објављен је као интегрално дело тек 2017. године. Петнаест поглавља овог недовршеног романа, под насловом *Шејхова ѓросигда* (*Hiṭba al-šayh*), публиковано је у недељнику

Ел Суфур (al-Sufūr) током 1916. и 1917. године, да би потом дело било „заборављено“ и дуго остало непознато многим проучаваоцима Хусеинове заоставштине.¹² *Шејхову њросидбу* писао је Таха Хусеин у Паризу, одакле је слао поглавља часопису, који их је потом објављивао у различитим тематским целинама. На крају сваког поглавља Хусеин је навео датум и потпис, одакле се види да је роман писан 1913. године, у време кад је смештена и његова радња.¹³ Дело је написано у форми писама које размењују главни ликови, што је била нова форма у арапској књижевности, „позајмљена“ од европских писаца.

И сам садржај романа био је иновативан јер се тицао емотивних односа – теме која је била шокантна за Египат тога доба. Роман се бави правом жена на образовање и истиче његов значај на путу ка слободном мишљењу и слободи избора. Хусеин се овде дотиче и права жена на избор партнера, супротстављајући верску затуцаност модерним идејама, уз дозу бунтовништва, позива на реформу и модернизацију.

У роману се одвија преписка између учитељице Ихсан, њене пријатељице Есме, њеног оца Рахмија и вереника Алема ел Гизавија, док се Алем дописује још и са својим пријатељем Захраном. Главни заплет настаје тако што Алем, млади азхарски шејх, запроси Ихсан од њеног оца, а овај на то пристаје. Ово није био типичан уговорени брак, у коме је одлука родитеља била неприкосновена, што се види из писма младе и еманциповане Ихсан упућеног њеном оцу:

Тај шејх је од тебе затражио моју руку, а ти си прихватио његову просидбу јер желиш да ми он буде супруг. Могла сам да извршим твоју заповест, без икаквог поговора или расправе. Међутим, када си ме послао

12 У појединим страним медијима, који су извештавали о овом „открићу“, наслов дела је погрешно преведен као *Шејхова њројовег* (*The Sheikh's Sermon*) уместо *Шејхова њросидба*. Забуна је настала због речи *hiṭba* (‘просидба’, ‘веридба’), која је погрешно прочитана као *hiṭba* (‘говор’, ‘проповед’). Будући да је арапско писмо консонантско и да се вокали обично не бележе (осим у Курану, поезији или уџбеницима), овакве грешке нису реткост. Да је у питању грешка, потврђује насловна страна објављеног романа, на којој је, вероватно из естетских разлога, цео наслов вокализован.

13 Време настанка овог дела је у арапској јавности покренуло питање да ли је роман *Шејхова њросидба* настао пре романа *Зејнед* (*Zaynab*, 1914) Мухамеда Хусеина Хејкала (Muḥammad Ḥusayn Naṣr, 1888–1956), коме се обично приписује епитет „првог арапског романа“. Ово питање постало је тема жестоке дискусије међу арапским интелектуалцима, доказујући да је Таха Хусеин личност која још увек изазива контроверзе, иако је од његове смрти прошло скоро пола века. Идеја да би ово Хусеиново дело могло бити први арапски роман вероватно се јавила у жељи за сензацијом и привлачењем пажње јавности на „откривање“ овог до сада „непознатог дела“. Што се тиче *Зејнед*, Гарајбе Симоновић (Gharaibeh Simonović) наводи да је Хејкал овај роман писао 1910. и 1911. године, а затим га је 1912. објављивао у наставцима у часопису *Ел Царига*, а да је као самостална књига штампан 1913, мада је на самом издању назначена 1914. (2016, 124). Поред тога, на арапском језику су написани и неки други романи, којима би се, такође, могло приписати право првенства, као што су *Младић са села* (*al-Fatā al-rifī*, 1903) Махмуда Хејрата (Maḥmūd Ḥayrat, 1879–1948) или *Девица Динушваја* (*ʿAḍrāʾ Dīnuṣwāy*, 1906) Махмуда Тахира Хакија (Maḥmūd Ṭāhir Ḥaqqī, 1884–1964).

на школовање, ти си ме научио да се брак пре свега тиче мужа и жене, па тек онда породице. Без сумње, њих двоје имају право да се не сложе са тим, пре него што добро размисле и добровољно се сагласе. Не супротстављам се твојој одлуци, нити се опирем твојој наредби, али желим да дозволиш мени и ономе ког си ми изабрао за мужа да се упознамо. Дозволи му да ми пише и да ја пишем њему (Husayn 2017; 2020).

Кад је послао своју кћер на школовање, Рахми је знао да ће се њено схватање живота променити и да ће бити знатно другачије од његовог. Ихсанин отац не одбацује ново и модерно него даје својој кћери право да сама одлучи хоће ли пристати на брак. Он чак истиче да је Алем један „модеран шејх“, какав и приличи његовој образованој и еманципованој кћери.

Међутим, Алем заправо није био такав већ конзервативац, себичан човек и опортуниста, чији је једини циљ био да се домогне богатства оце своје веренице, што је Захран, његов пријатељ осудио. Захран, који је такође био азхарски шејх, сматрао је да жена не би требало да буде образована, попут Ихсан, јер жену образовање квару. Према његовом мишљењу, жена може бити само верски образована, како би била добра и послушна супруга (Ġād 2017; al-Šāfiī 2017). Модерно образовање одваја жену од вере, посебно ако учи стране језике и ако је под утицајем западне културе. Ова два мушка лика у роману Хусеин описује у негативном контексту. Стиче се утисак да кроз њих критикује све конзервативне „Азхаровце“, у које је тада био веома разочаран.¹⁴

Док су ови младићи послужили као метафора за традицију коју је Хусеин жестоко критиковао и о којој је у младости имао негативно мишљење, женски ликови су му послужили као метафора за све модерно што долази са Запада и што је Хусеин изузетно ценио.¹⁵ Ихсан и Есма су описане као две еманциповане жене – али које не замишљају будућност на исти начин. Ихсан себе замишља као супругу и мајку, која је чак спремна и да дâ отказ кад се уда (у то време учитељица, по правилима Министарства просвете, није могла бити удата). За њу су брак и деца били природан след ствари. Ипак, она сматра да брак треба да буде обострано задовољство, а не институција у којој се жени ускраћују сва права. Есма, с друге стране, има негативан став о браку. Она брак види као институцију која ограничава жену и не даје јој могућност избора. Зато она жели да посвети живот учењу и подучавању. У својој преписци са Ихсан, она је саветује да никако не пристаје на брак, нарочито ако је у питању брак с

14 Критика „Азхароваца“ је тема која провејава и кроз друга његова дела, пре свега кроз *Дане и Књижевника*.

15 За време студија, Хусеин је западноевропску цивилизацију видео као супериорнију, а у њеном опонашању налазио решења проблема заосталости египатског народа. Касније је спознао да је у заблуди и да стране културе не треба у потпуности следити него сачувати свој идентитет.

религиозним и конзервативним човеком. Есма је саветује да живот посвети образовању, од чега ће имати много више користи него од служења мужу. Ихсан и Есма су описане као веома паметне жене јер су прозреле да би главни мотив за женидбу Алема ел Гизавија могао бити искључиво новац. Нажалост, Хусеин роман није завршио, па на крају не сазнајемо да ли је Ихсан прихватила Алемову просидбу.

Шејхова њросидба је први Хусеинов роман, који је писао још као млад студент, окренут ка модерном Западу, а разочаран у Азхар и традицију. Стога не изненађује што Хусеин овде износи негативне ставове о конзервативним слојевима египатског друштва. Није нимало чудно ни то што је роман феминистичке провенијенције, попут овог, објављиван баш у часопису *Ел Суфур*, који је био близак идејама Касима Емина о еманципацији жена и чији назив у преводу значи „откривање лица (жена)“, „скидање вела“ (Muftić 1997: 652).

5. Закључак

Посматрани као јединствен корпус, романи Тахе Хусеина пружају драгоцен увид у положај жена у патријархалном друштву, у коме су женама (била) ускраћена нека од основних права, попут права на образовање и рад, на избор супруга, права на предбрачни сексуални живот, као и да саме одлучују о свом животу уместо да то чине религијски ауторитети или мушки чланови породице. Ови романи осветљавају и неке друге, религијски укорењене обичаје, као што су полигамија, развод према верском праву, чување породичне и женске „части“.

У Хусеиновим романима наилази се на стереотипни приказ припадница друштва које се чврсто држи традиције – жене које своју судбину у потпуности препуштају одлуци мушкараца не доводећи нимало у питање њихов ауторитет, жене које су уверене у то да је мушкарац интелектуално и морално супериорнији од њих. Исто тако, наилази се и на ликове жена које су свесне свог неравноправног положаја, али немају храброст да се супротставе мушкарацима. Оне пасивно прихватају своју несрећну судбину јер се осећају сигурно само кад су под мушком заштитом. И на крају, у Хусеиновим романима срећу се и јунакиње које имају храбрости да прекину с традицијом, оне које су образовањем прошириле своје видике, уздигле се изнад средине и успеле да се побуне против ауторитета свога времена – оне које треба да послуже као узор другим женама на путу ка еманципацији.

Као решење женског проблема, и проблема заосталости уопште, Хусеин види образовање, чији је значај врло добро схватао. Још од малих ногу, кад је и сам био жртва незнања и непросвећености, због којих је изгубио вид, преко „испразне схоластике азхарских профе-

сора“ (Tanasković 2012: 48), којом је био незадовољан, па до све до зрелих година, кад се изборио за бесплатно основно и средње образовање, Хусеин је био свестан да је образовање прави пут ка модернизацији свих слојева египатског друштва, којој је посветио читаво своје стваралаштво.

ИЗВОРИ

- Ḥusayn, Ṭāhā. *Šağara al-bu's*. al-Qāhira: Mu'assasa Hindāwī li al-ta'lim wa al-taqāfa, 2014. <<https://www.hindawi.org/books/95048414/>> 15. 06. 2018.
- Ḥusayn, Ṭāhā. *Adīb*. al-Qāhira: Mu'assasa Hindāwī li al-ta'lim wa al-taqāfa, 2014. <<https://www.hindawi.org/books/63728685/>> 15.06.2018.
- Ḥusayn, Ṭāhā. *al-Ayyām*. al-Qāhira: Mu'assasa Hindāwī li al-ta'lim wa al-taqāfa, 2014. <<https://www.hindawi.org/books/62042949/>> 15.06.2018.
- Ḥusayn, Ṭāhā. *Du'ā' al-karawān*. al-Qāhira: Dār al-ma'ārif, 1978.
- Ḥusayn, Ṭāhā. *Hiṭba al-šayh*. 2017. <<http://www.albawabhnews.com/2488688>> 15. 06. 2018.
- Ḥusayn, Ṭāhā. *Hiṭba al-šayh*. Dār al-kutub wa al-watāiq al-qawmiyya, 2020. <<http://www.darelkotob.gov.eg/ar-eg/Pages/HeritageCollection.aspx?hid=72>> 12.12.2020.
- Husein, Taha. *Dani*. Preveo Nijaz Dizdarević. Sarajevo: Biblioteka Cijeli svijet, 1979.
- Husein, Taha. *Zov kerevana*. Prevela Nikoleta Bulatović. Beograd: Narodna knjiga, Alfa, 2001.
- Muftić, Teufik. *Arapsko-bosanski rječnik*. Sarajevo: El-Kalem, 1997.

ЛИТЕРАТУРА

- Allen, Roger. *An Introduction to Arabic Literature*. Cambridge University Press, 2000.
- al-Sa'dāwī, Nawāl. *al-Wağh al-'ārī li al-mar'a al-'arabiyya*. Mu'assasa Hindāwī, 2017. <<https://www.hindawi.org/books/93959402/>> 15.06.2018.
- al-Šāfi'iy, Šarīf. *Lamlamū ma'ārikakum al-adabiyya al-šağira...fa qad šadurat riwāya li Ṭāhā Ḥusayn*.<goo.gl/ser4sM> 15.06.2018.
- al-Samra, Maḥmūd. *Sāriq al-nār: Ṭāhā Ḥusayn 1889-1973*. Bayrūt: al-Mu'assasa al-'arabiyya li al-dirāsāt wa al-našr, 2004.
- Badawi, Muḥammad Mušṭafā. *Modern Arabic Literature*. Cambridge University Press, 1997.
- Brugman, J. *An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Egypt*. Leiden: Brill, 1984.

- Cachia, Pierre. *Ṭāhā Ḥusayn: His Place in the Egyptian Literary Renaissance*. London: Luzac&Company, 1956.
- Д'Африто, Изабела Камера. *Савремена арајска књижевност*. Превеле Ивана Симић и Марија Ђојбашић. Београд: Завод за уџбенике, 2012.
- Диздаревић, Нијаз. „Напомена“. *Књижевност* 11 (1978): 1944–1945.
- Dizdarević, Nijaz. „Taha Husein i njegovi Dani“ (pogovor). *Dani*. Taha Husein. Sarajevo: Biblioteka Cijeli svijet: 1979. 197–215.
- Đorđević, Dragana. „Arapski roman u prevodu na srpski jezik“. *Komunikacija i kultura online* 1 (2010): 84–103.
- Duraković, Esad. „Književnost umajadskog perioda u delu „Razgovori sredom Tahe Huseina““. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 27 (1977): 197–224.
- Duraković, Esad. „Taha Husein – Put između tradicionalizma i tradicije“ (predgovor). *Dani*. Taha Husein. Sarajevo: Svjetlost, 1998. 5–14.
- Ġād, Muḥammad Fāyiz. *Hiṭba al-ṣayh li Ṭāhā Ḥusayn.. Riwāya tahruġ li al-nūr ba'da qarn li tuṭir ġadal*. <<http://gate.ahram.org.eg/News/1589120.aspx>> 15.06.2018.
- Gharaibeh Simonović, Meysun A. „Романсијерско дело Абдерахмана Мунифа“. *Зборник Мајмице српске за књижевност и језик LXI*. 2 (2013): 411–429.
- Gharaibeh Simonović, Meysun A. *Jezik dijaloга u arapskom romanu*. Beograd, 2016. <<http://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/7854/Disertacija.pdf?sequence=1&isAllowed=y/>> 15.06.2018.
- Ġuḥā, Farīd. „Taḥiyya li ruḥ Ṭāhā Ḥusayn““. *al-Ma'rifa* 153 (1974): 11–21.
- Ḥilmī, Muṣṭafā Kamāl. *Dikrā Ṭāhā Ḥusayn*. al-Qāhira: al-Hay'a al-miṣriyya al-'amma li al-kitāb, 1977. 25–32.
- Journal of Arabic Literature. Bibliography of Ṭāhā Ḥusayn. Journal of Arabic Literature* 6 (1975): 140–145.
- Kaleši, Hasan. „Ṭāhā Ḥusein Istituto universitario orientale Napoli 1964 pp. VII-XI““. *Prilozi za orijentalnu filologiju XVI-XVII* (1970): 373–374.
- Krstić, Nevena. „Taha Husein – životi rad““. *El Emel (Časopis studenata orijentalistike Beograda i Sarajeva)* 10 (1967): 5–6.
- Mernissi, Fatema. *Scheherazade Goes West: Different Cultures, Different Harems*. New York: WSP, 2001.
- Milson, Menahem. „Taha' Husayns 'The Tree of Misery: A Literary Expression of Cultural Change““. *Asian and African Studies* 3 (1967): 69–99.
- Moosa, Matti. *The Origins of Modern Arabic Fiction*. London: Lynne Rienner, 1997.
- Paniconi, Maria Elena. *Adīb Storia di un letterato Ṭāhā Ḥusayn*. Venezia: Edizioni Ca' Foscari, 2017.
- Paxton, E. H. Introduction. *An Egyptian Childhood*. Taha Hussein. London: George Routledge&Sons, 1932. v–viii.
- Sakkut, Hamdi. *The Egyptian Novel and its Main Trends From 1913 to 1952*. Cairo: The American University in Cairo Press, 1971.
- Starkey, Paul. *Modern Arabic Literature*. Edinburgh University Press, 2006.

Tanasković, Darko. *Golub koji nije postao ptica: ogledi i prevodi iz savremene arapske književnosti*. Beograd: Čigoja štampa, 2012.

Vannier, Angèle. „Ṭāhā Ḥusayn wa asrār al-layl”. *al-Maʿrifa* 153 (1974): 159–168.

Ivana Gligorijević

The Image of Egyptian Women in Taha Hussein's Novels

Summary

The paper analyzes Taha Hussein's (Ṭāhā Ḥusayn, 1889–1973) novels, which all belong to the engaged literature of the Arab cultural renaissance (al-nahḍa). His novels reveal the psychology of the people in the Egyptian provinces in the late 19th and early 20th century, while calling for social, intellectual and religious reform. Our analysis was focused on Hussein's female characters and their sociocultural status. Taha Hussein was surprisingly interested in women's lives. Speaking through his female characters, Hussein expresses his feminist views, criticizes the attitude of the conservative Egyptian society towards women, and emphasizes the importance of education in their further emancipation. Along with his well-known autobiography *The Days* (al-Ayyām, Vol. 1, 1929; Vol. 2, 1939; Vol. 3, 1967), we have analyzed those of his novels that depict Egyptian life: *The Call of the Curlew* (Duʿāʾ al-karawān, 1934), *A Man of Letters* (Adīb, 1935), *The Tree of Misery* (Šağara al-bu's, 1944) and his newly re-discovered novel, *The Sheikh's Proposal* (2017), which has thusfar been poorly studied. In Hussein's well-known autobiography, *The Days*, and his semi-autobiographical novel, *A Man of Letters*, there are only some sparse and haphazard mentions of Egyptian women's life and their sociocultural status. However, we found these two works worthy of analysis, as they enable us to better understand the women's role in the Egyptian social and cultural milieu. The rest of Hussein's novels is of feminist significance par excellence, as it is most interested in the lives of women, to whom Taha Hussein has been very sympathetic. *The Call of the Curlew* is a poetic and romantic story about a broad-minded girl who revolts against the practice of murdering women for having premarital sex. *The Tree of Misery* deals with both men and women, but it seems that its compassion is primarily reserved for the misery of its female characters, who are subject to arranged marriages and polygamy, while their lives highly depend on male family members and religious authorities. *The Sheikh's Proposal* addressed a woman's right to education, freedom of thought, life and marriage. Hussein's non-Egyptian novels are also mentioned, as they put emphasis on female characters as well.

Keywords: Taha Hussein (Ṭāhā Ḥusayn), Arabic Novel, Arabic Cultural Renaissance (al-nahḍa), Feminism

Примљено: 15. 1. 2020.

Прихваћено: 15. 6. 2020.